

ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Павлов В. Г.

кандидат юридичних наук, суддя

Новозаводський районний суд міста Чернігова

вул. Мстиславська, 17, Чернігів, Україна

orcid.org/0009-0005-8208-8724

pavlovch2010@gmail.com

Рябчинська О. П.

доктор юридичних наук, професор,

завідувачка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

Класичний приватний університет

вул. Університетська, 70Б, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-9012-3332

ryabchinskaya.olena@gmail.com

Ключові слова: *покарання,
звільнення від покарання,
заміна покарання,
звільнення від кримінальної
відповідальності,
невідворотність кримінальної
відповідальності.*

В статті проаналізовано судову практику щодо звільнення особи від покарання у випадках, коли засудженій особі не може бути призначено покарання, зазначене в санкції кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за вчинене нею кримінальне правопорушення. Досліджено позиції вищої судової інстанції, сформульовані в ППВСУ від 24.10.2003 року № 7. Уточнено окремі з рекомендацій щодо вирішення питань, які виникають в ситуації, зазначений вище. Уточнено позицію постанови, що суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути застосовані. Зокрема, суд має дотримуватися такої позиції тільки у випадку відсутності підстав для пом'якшення покарання в порядку ст. 69 КК України. У тому ж разі, коли санкція статті передбачає виключно ті види покарання, які не можуть бути застосовані до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, але в справі встановлені підстави, що пом'якшують покарання, достатні для застосування ст. 69 КК, суд може призначити більш м'який вид покарання, не зазначений в санкції статті, якщо обмеження в його застосуванні на особу не поширюються. Зауважено, що проблематика звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з неможливістю його призначення постає не лише на стадії розгляду справи судом першої інстанції, а й набуває актуальності в діяльності судів апеляційної та касаційної інстанцій. Аналіз практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій свідчить про сформований узгоджений підхід щодо звільнення від покарання осіб, яким не може бути призначено покарання, зазначене в санкції кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення, на підставі ч. 1 ст. 74 КК України. Утім таку ситуацію слушно визнають неоднозначною, оскільки суди керуються роз'ясненням ППВСУ № 7, а не приписами закону. Розглянуто пропозиції, висловлені в кримінально-правовій доктрині щодо вирішення цієї складної правозастосовної ситуації судами різних інстанцій та висловлено власні судження щодо цих пропозицій.

LIMITATIONS ON THE IMPOSITION OF CERTAIN TYPES OF PUNISHMENTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Volodymyr H. P.

*Candidate of Legal Sciences, Judge
Novozavodskyi District Court of Chernihiv
Mstyslavska str., 17, Chernihiv, Ukraine
orcid.org/0009-0005-8208-8724
pavlovch2010@gmail.com*

Riabchynska O. P.

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law, Procedure and Forensics
Classical Private University
Universytetska str., 70B, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9012-3332
ryabchinskaya.olen@gmail.com*

Key words: *punishment, release from punishment, substitution of punishment, release from criminal liability, inevitability of criminal liability.*

The article analyzes judicial practice regarding the release of a person from punishment in cases where the convicted person cannot be assigned the penalty specified in the sanction of the criminal law provision that establishes liability for the committed criminal offense. The positions of the highest judicial authority formulated in the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of October 24, 2003, № 7, are examined. Certain recommendations for resolving issues arising in the above-mentioned situation are clarified. The position of the Resolution is specified that the court is not entitled to resort to a milder type of punishment in cases where the sanction of the law under which the person is convicted provides only such penalties that, due to the person's age or condition, cannot be applied. In particular, the court must adhere to this position only in the absence of grounds for mitigating punishment under Article 69 of the Criminal Code of Ukraine. In cases where the sanction of the article provides exclusively for types of punishment that cannot be applied to the person guilty of committing a criminal offense, but the case establishes grounds for mitigation sufficient for the application of Article 69 of the Criminal Code, the court may impose a more lenient type of punishment not specified in the sanction of the article, provided that the restrictions on its application do not apply to the person. It has been observed that the issue of releasing a convicted person from punishment due to the impossibility of its imposition arises not only at the stage of case consideration by the court of first instance, but also becomes relevant in the activities of appellate and cassation courts. An analysis of the practice of first-instance, appellate, and cassation courts shows a consistent approach formed with regard to releasing from punishment persons who cannot be subjected to the penalty specified in the sanction of the criminal law provision that establishes liability for the criminal offense they committed, on the grounds of Part 1 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine. However, such a situation is rightly recognized as ambiguous, since the courts are guided by the clarification of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 7, rather than by the provisions of the law. The proposals expressed in the criminal law doctrine regarding the resolution of this complex law enforcement issue by courts of various instances have been considered, and the author's own views on these proposals have been presented.

Вступ. Важливими кримінально-правовими принципами, на яких будується правозастосовна діяльність щодо призначення покарання, визнаються принципи невідворотності кримінальної відповідальності, її диференціації та індивідуалізації покарання. Принципи кримінальної відповідальності визначаються як найбільш загальні положення, які, зокрема, визначають напрям роботи законодавця під час побудови системи кримінальних покарань та кримінально-правових санкцій, а принципи покарання скеровують суддів під час їх застосування, оскільки вони лежать в основі досягнення цілей кримінального покарання. Водночас, погодимось із Т.А. Денисовою, що однозначного трактування принципів кримінальної відповідальності і покарання наразі немає [1, с. 137, 138]. Так, принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання висвітлюється в аспекті реалізації більш загальних за змістом принципів гуманізму, справедливості та законності [2, с. 134] та визнається в якості специфічного кримінально-правового принципу, принципу кримінально-правової політики та принципу побудови системи покарань. На сьогодні і надалі залишається актуальною проблема детальної наукової розробки принципу невідворотності кримінальної відповідальності в кримінальному праві як на нормотворчому, так і на правозастосовному рівні. Важливість вказаного аспекту існування кримінального права визнавалася ще в 70-80 роках минулого сторіччя і втілювалася в ідею визнання принципу невідворотності кримінальної відповідальності як спеціального принципу кримінально-правової політики, апгрейд якої здійснено з урахуванням сучасних умов розвитку кримінального законодавства П.Л. Фрісом [3, с. 57] та іншими науковцями. Наразі ж чинний КК формулює (визначає) межі та підстави застосування окремих видів покарань таким чином, що постає питання про дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Йдеться про ту частину обставин, що виключаючи можливість застосування окремих видів покарань до певної категорії осіб «інколи призводять до повної безкарності осіб, до яких неможливо застосувати жодного покарання з передбачених санкціями відповідних статей Особливої частини КК» [4, с. 180]. Встановлення широкого кола обставин, що виключають можливість застосування певних видів покарань, який і надалі пропонується розширювати¹, призводить

до ситуації, коли суддя вимушений призначити більш суворий вид покарання в тому випадку, коли санкція статті (частини статті) Особливої частини КК поряд з видами покарань, які не можуть бути застосовані, передбачає більш суворі види покарань. Очевидно, що неможливість застосування до окремих категорій осіб певних видів покарань залежать від конструкції санкції статті (частини статті) Особливої частини КК. Погоджуючись у цілому із баченням принципу доцільності при застосуванні всіх заходів кримінально-правового впливу, які мають бути визначені в законі, застосовані і виконані так, щоби максимально забезпечити досягнення тих цілей, які перед ними ставляться, вважаємо, що принцип доцільності покарання має місце у правовій дійсності, хоча би і як складова більш загального принципу доцільності застосування заходів кримінально-правового впливу. Принаймні на реалізацію принципу доцільності покарання в кримінальному законодавстві передбачена низка приписів, що визначають особливості застосування окремих видів покарань. Обмеження в застосуванні окремих видів покарань щодо певних категорій злочинців – неповнолітніх, жінок, непрацездатних, базуються на принципах гуманізму та доцільності. Не гуманно застосовувати громадські роботи до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною і недоцільно, зокрема виправні роботи, до працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів та адвокатів або ж до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, відбуваючи той самий вид покарання (пробаційний нагляд). На рівні індивідуального кримінально-правового регулювання застосовувати цей вид покарання неможливо до осіб, які не працюють (безробітних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ця досліджувалася зокрема В. В. Антиповим, В. І. Антиповим, О.П. Горохом, О.О. Дудоровим, А.І. Золотарьовим, Письменським Є.О. та іншими науковцями, які запропонували різні варіанти вирішення цієї проблеми як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні. Так, А.І. Золотарьов пропонував доповнити ст. 74 КК України положенням такого змісту: «У разі неможливості призначення особі будь-якого покарання, передбаченого санкцією статті, суд засуджує її і звільняє від покарання» [5, с. 165]. Хоча сам автор і інші науковці [6, с. 88], думку яких ми поділяємо, вважають найбільш оптималь-

¹ Приміром В. Павленком пропонується обмежити застосування громадських робіт до жінок, що мають дітей віком до семи років, а Ю.В. Шинкарьов вважає доцільним розширити коло осіб, до яких не застосовується арешт, за рахунок віднесення до них не тільки жінок, які мають дітей у віці до семи років, але й самотніх чоловіків, які мають дітей такого ж віку. Мозгова В.А. вважає за необхідне розширити пере-

лік осіб, яким не може призначатись покарання у виді громадських робіт (ч. 3 ст. 56 КК), за рахунок: осіб, які мають алкогольну чи наркотичну залежність; осіб, що є хворими на активну форму туберкульозу або інші інфекційні хвороби, що створюють реальну небезпеку зараження оточуючих у процесі виконання ними суспільно-корисних робіт; осіб, що не мають постійного місця проживання.

ним, хоч і найбільш складним шляхом розв'язання порушеної проблеми детальний і послідовний перегляд санкцій в чинному КК України і введення до них таких видів покарань, які можуть застосовуватися до будь-якого засудженого за відповідною статтею. Антипов В.В. та Антипов В.І. висунули пропозицію передбачити в КК можливість заміни покарань, що не можуть бути застосовані до певних категорій осіб. У разі якщо суд за результатами розгляду справи дійде висновку, що необхідним і достатнім для виправлення підсудної особи та попередження вчинення нею нових злочинів є покарання, застосування якого виключається внаслідок прямої заборони в законі, він призначає це покарання із заміною його за правилами, передбаченими в ч. 1 ст. 72 КК, на те покарання, яке можливо застосувати за наявних обставин [4, с. 56]. Пропозиція викликає питання, адже в цій статті мова йде про заміну покарань, які призначаються виключно за сукупністю кримінальних правопорушень або сукупністю вироків і така заміна здійснюється шляхом переведення менш суворого виду покарання в більш суворий вид. Крім того, ч. 5 ст. 65 визначає, що більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього кодексу за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК.

Письменський Є.О. з метою правового вирішення цієї ситуації запропонував нову статтю 74² КК «Звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з установленням обставин, що унеможливають застосування покарання» в наступній редакції: 1. На підставі частини третьої статті 56 цього Кодексу звільняються від покарання у виді громадських робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними. 2. На підставі частини другої статті 57 цього Кодексу звільняються від покарання у виді виправних робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними. 3. На підставі частини третьої статті 61 цього Кодексу звільняються від покарання у виді обмеження волі або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними [6, с. 507].

Рациональна пропозиція у разі тлумачення її таким чином, що особи звільняються від покарання, яке не може бути застосовано до них на момент ухвалення вироку. Що ж до звільнення від відбування частини певного покарання осіб,

на яких мають поширюватися обмеження у застосуванні покарань вже після ухвалення вироку, то вона враховує положення Кримінально-виконавчого кодексу. Зокрема в ч. 3 ст. 37 КВК зазначено, що стосовно особи, яка після ухвалення судового рішення визнана особою з інвалідністю першої або другої групи або досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду подання про звільнення її від подальшого відбування покарання. Відповідно до ч. 5 ст. 42 КВК стосовно особи, яка після ухвалення судового рішення стала непрацездатною, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про заміну виправних робіт штрафом у порядку, визначеному кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством. Стосовно ж жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про її дострокове звільнення від відбування покарання. В умовах дії чинного КК така стаття мала би бути розширена за рахунок вказівки на звільнення від покарання на підставі ч. 2 ст. 62 та ч. 5 ст. 59¹ КК. Наразі жоден з пропонованих варіантів вирішення цієї правозастосовної ситуації не втілено на нормативному рівні.

Мета статті – проаналізувати судову практику судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій та з'ясувати усталений (узгоджений) підхід щодо вирішення питання про кримінально-правові наслідки стосовно особи, якій неможливо призначити жоден вид покарання, передбачений санкцією кримінально-правової норми, за якою вона засуджена.

Виклад основного матеріалу. Верховний суд України роз'яснив в ППВСУ від 24.10.2003 року № 7 (далі – Постанова № 7), що суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути застосовані. В таких випадках суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання (абз. 7 п. 8) [7]. Подібні обмеження передбачені ч. 2 ст. 56, ч. 2 ст. 57, ч. 2 ст. 61, ч. 2 ст. 64 КК. В той же час ч. 5 ст. 59¹ КК передбачено, що пробаційний нагляд не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення, а ч. 2 ст. 62 КК, що тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. Вочевидь, що обмеження щодо призначення цих видів покарань

поширюється на вказаних осіб не за ознаками віку чи стану, на що акцентував Верховний Суд України в згаданій постанові. Але зрозуміло й те, що вказані в цих нормах приписи унеможливають призначення цих видів покарань таким особам, а отже виникає проблема вибору покарання, описана вище. Тож вказане положення ППВСУ № 7 потрібно тлумачити так, що воно поширюється не лише на осіб з огляду на їхній вік чи стан, а й на інші випадки, передбачені законом. Отже, наразі за цією постановою судам при вирішенні питання про призначення покарання, які мають обмеження у застосуванні, належить діяти за згаданим вище алгоритмом. Проаналізуємо ситуацію з реалізацією цих приписів судами.

Щодо того, що суд не вправі перейти до більш м'якого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік чи стан не можуть бути застосовані. Суд має дотримуватися такої позиції тільки у випадку відсутності підстав для пом'якшення покарання в порядку ст. 69 КК України. У тому ж разі, коли санкція статті передбачає виключно ті види покарання, які не можуть бути застосовані до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, але в справі встановлені підстави, що пом'якшують покарання, достатні для застосування ст. 69 КК, суд може призначити більш м'який вид покарання, не зазначений в санкції статті, якщо обмеження в його застосуванні на особу не поширюються. Так, привертає увагу рішення ККС, який розглянувши касаційну скаргу прокурора на неправильне застосування кримінального закону акцентував, що за приписами ч. 3 ст. 61 КК обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи. Оскільки засуджена має доньку, яка на час постановлення ухвали не досягла чотирнадцятирічного віку, тому призначене їй за ч. 2 ст. 109, ч. 2 ст. 436-2 КК покарання у виді обмеження волі свідчить про неправильне застосування судом положень ст. 61 КК [8].

В той же час визнавши наявність обставин, необхідних для застосування ст. 69 КК колегія суддів визнала їх достатніми підставами для призначення ОСОБА_7 іншого, більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкціях ч. 2 ст. 109, ч. 2 ст. 436-2 КК, – арешту на певний строк. Таким чином призначила ОСОБА_7 покарання за: ч. 2 ст. 109 КК із застосуванням ст. 69 КК у виді арешту на строк 6 місяців без конфіскації майна; ч. 2 ст. 436-2 КК із застосуванням ст. 69 КК у виді арешту на строк 6 місяців без конфіскації майна; за

ч. 1 ст. 110 КК із застосуванням ст. 69 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 1 рік без конфіскації майна. На підставі ст. 70 КК України шляхом поглинення менш суворих покарань більш суворим ОСОБА_7 визначене остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 1 рік без конфіскації майна (Постанова ККС від 23 грудня 2023 року в справі № 522/7892/22) [8].

Суд, призначаючи більш м'яке покарання у виді арешту керувався загальним правилом, закріпленим у ч. 2 ст. 4 КК, що злочинність і караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння. Санкції статей ч. 2 ст. 109 та ч. 2 ст. 436-2 КК, за якими засуджена особа, не змінювалися в період поки тривала слідство та судовий розгляд справи, а відтак не було необхідності вирішувати питання про зворотню дію кримінального закону в часі.

Втім, ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» № 3342-IX від 23 серпня 2023 року ст. 60 КК було змінено зміст покарання у виді арешту. Наразі арешт як вид покарання, що полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті і встановлюється на строк від одного до шести місяців не застосовується до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років» [9].

Щодо можливості суду за наявності до того підстав постановити ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнити особу від кримінальної відповідальності. В ч. 2 ст. 284 КПК міститься вичерпний перелік підстав закриття кримінального провадження судом, серед яких відсутня така окрема підстава закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності як неможливість призначення особі покарання, передбаченого санкцією статті. Тож закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не обумовлено неможливістю призначення покарання певного виду конкретній особі. Серед питань, які вирішуються судом під час ухвалення вироку, визначених ст. 368 КПК, вказані і такі: 3⁻¹) чи підлягає обвинувачений звільненню від відповідальності; 4) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення. Виходячи з положень п. 1 ч. 2 ст. 284, ч. 3 ст. 285, ч. 4 ст. 286, ч. 3 ст. 288 КПК України, у випадку встановлення передбачених у ст. 49 КК підстав та відсутності заперечень з боку обвинуваченого суд закриває кримінальне провадження, звільнивши особу від кримінальної відповідальності. Якщо ж обви-

нувачений, щодо якого передбачено звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, судове провадження проводиться в повному обсязі в загальному порядку. В цьому разі, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок, призначає покарання і на підставі ч. 5 ст. 74, ст. 49 КК України може звільнити від нього засудженого [10]. Такої позиції вищої інстанції дотримуються суди, звільняючи осіб (не призначаючи покарання), які заперечували проти звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК, від покарання на підставі ч. 5 ст. 74 КК України, у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених п. 1 ч.1 ст. 49 КК України [11;12;13].

Щодо рекомендації ППВСУ ухвалити в випадку неможливості призначити жодне покарання з передбачених в санкції обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання на підставі ч. 1 ст. 74 КК. Відповідно до ст. 377 КПК України, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. Проаналізуємо чи передбачає ч. 1 ст. 74 КК можливість звільнення особи від покарання в тому випадку, коли воно не може бути призначене певній особі через обмеження в його застосуванні.

Наразі в ст. 74 КК передбачено такі види звільнення: 1) звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); 2) звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 3) звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України). Обов'язковими (імперативними) для суду визнається такий безумовний вид звільнення від покарання та його відбування як звільнення у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України) [6, с. 79].

Поділяємо позицію Дудорова О.О., який вважає, що пропозиція звільняти особу від кримінальної відповідальності або від покарання навряд чи може бути сприйнята однозначно, оскільки не ґрунтується на положеннях чинного КК і фактично (хоч і вимушено) проголошує безкарність [7, с. 514]. Очевидно, що обмеження, щодо застосування окремих видів покарань до певних категорій осіб, прийнятні в аспекті реалізації принципу гуманізму, на практиці в окремих випадках

приводять до неможливості застосування адекватних, доцільних та достатніх заходів кримінально-правового характеру щодо таких осіб. Відтак дискусійним залишається і шлях вирішення цього питання чи то через належне унормування звільнення в такому випадку осіб від покарання (його не призначення) чи призначення такій особі більш м'якого виду покарання, не зазначеного в санкції статті, за відсутності підстав для пом'якшення покарання на підставі ст. 69 КК України.

Таким чином, відкритим залишається питання щодо оптимального унормування таких випадків: шляхом нормативного закріплення можливості звільнення особи від покарання (або непризначення останнього) чи шляхом надання суду права застосовувати більш м'який вид покарання, не передбачений санкцією відповідної статті, у разі відсутності підстав для пом'якшення покарання відповідно до ст. 69 КК України.

Проблематика звільнення засудженої особи від покарання у зв'язку з неможливістю його призначення постає не лише на стадії розгляду справи судом першої інстанції, а й набуває актуальності в діяльності судів апеляційної та касаційної інстанцій. Так, відповідно до ст. 404 та ст. 433 КПК суд апеляційної та касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах апеляційної/касаційної скарги і вправі вийти за межі, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого. У разі коли місцевим судом при призначенні покарання допущено неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність суд апеляційної інстанції керуючись приписами статей 407, 409, 412 та 413 КПК за відсутності відповідного апеляційного приводу щодо погіршення становища обвинуваченого, зважаючи на положення ст.404 КПК України, приписи кримінально-правових норм щодо обмежень у застосуванні покарань до певної категорії осіб та законодавчу заборону погіршення становища обвинуваченого, суд апеляційної інстанції може змінити вирок суду першої інстанції та звільнити особу на підставі ч. 1 ст. 74 КК від призначеного покарання. Такий підхід широко застосовується в практиці цих судів [14].

Так, в постанові ККС у справі № 178/279/20, зазначено, якщо суд апеляційної інстанції вийшов за межі апеляційної скарги прокурора та замість призначеного судом першої інстанції більш суворого покарання (позбавлення волі), від відбування якого особу було звільнено з випробуванням (ст. 75 КК), призначив більш м'яке покарання (штраф), яке однак необхідно відбувати реально, то вирок апеляційного суду вважається таким, що погіршує становище засудженого [16]. Розглядаючи касаційну скаргу прокурора ККС ВС, зважаючи на позицію прокурора викладену

у його апеляційній скарзі, виключення згідно Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року із санкції ч. 1 ст. 185 КК покарання у виді позбавлення волі, а також неможливості призначення ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 185 КК покарання у виді обмеження волі згідно ч. 3 ст. 61 КК; у виді виправних робіт, оскільки вона не працює; громадських робіт, арешту та штрафу, оскільки їх реальне відбування погіршить її становище, а також те, що призначене за ч. 1 ст. 357 КК у виді штрафу було поглинено відповідно до ч. 1 ст. 70 КК і не підлягало реальному відбуванню, з врахуванням вимог ст. 421 КПК в апеляційного суду були відсутні процесуальні можливості призначити ОСОБА_1 будь-яке з покарань передбачене ч. 1 ст. 185 та ч. 1 ст. 357 КК, ухвалив на підставі ч. 1 ст. 74 КК звільнити ОСОБА_1 від покарання передбаченого ч. 1 ст. 185 КК та ч. 1 ст. 357 КК [16]. Так, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України санкцією зазначеної частини статті передбачено покарання у виді штрафу від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років. В іншому випадку, з огляду на те, що обвинувачена ОСОБА_6 ніде не працює, покарання у виді штрафу та виправних робіт до неї не може бути застосовано, а покарання у виді обмеження волі не може бути застосоване з урахуванням вимог ст. 61 КК України. Задля досягнення мети покарання, враховуючи вищевказані дані про особу обвинуваченої ОСОБА_6, обставини, які пом'якшують покарання, колегія суддів дійшла висновку, що достатнім і необхідним покаранням за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України, буде покарання у виді позбавлення волі у мінімальному розмірі, передбаченому санкцією зазначеної статті [17]. У подібних випадках суд, обираючи покарання особі, стосовно якої встановлено обмеження у застосуванні окремих його видів, фактично змушений відступати від приписів ч. 2 ст. 65 КК України, якими встановлено, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Отже, в такому разі призначення більш суворого виду покарання відбувається за відсутності обґрунтованої потреби у такій мірі кримінально-правового впливу, що

ставить під сумнів відповідність такого рішення принципу доцільності покарання, «відповідно до якого винному у вчиненні злочину має бути призначене покарання, *необхідне і достатнє* для його виправлення і попередження нових кримінальних правопорушень» [18, с. 388]. Вочевидь, першочергового значення у даному контексті набуває принцип законності.

Висновки. Аналіз практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій свідчить про сформований узгоджений підхід щодо звільнення від покарання осіб, яким не може бути призначене покарання, зазначене в санкції кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення, на підставі ч. 1 ст. 74 КК України. Утім таку ситуацію слушно визнають неоднозначною, оскільки суди керуються роз'ясненням ППВСУ № 7, а не приписами закону. Такі обмеження в застосуванні покарань призводять до «небажаних» наслідків, які можуть бути полярними за змістом. Так, в одному випадку, коли санкція статті передбачає тільки ті покарання, які не можуть бути застосовані до особи через законодавчі обмеження, особа звільняється від покарання (небажаний наслідок з позиції справедливості, оскільки особа залишається фактично безкарною). В іншому випадку, коли санкція статті передбачає поряд з видами покарань, які не можуть бути застосовані до особи, вид покарання, який є більш суворим (переважно позбавлення волі), але не має обмежень у застосуванні, суд фактично вимушений ігнорувати припис ч. 2 ст. 65 КК України і призначає той єдиний більш суворий вид покарання (небажаний наслідок з позиції домірності, справедливості та гуманності покарання). Означена проблема безпосереднім чином пов'язана і з належною реалізацією принципів диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації кримінального покарання. Оскільки звільнення від покарання є формою реалізації кримінальної відповідальності, відтак при засудженні особи та звільненні її від покарання через неможливість призначення покарання певній категорії засуджених принцип невідворотності кримінальної відповідальності діє. Утім такі випадки мають отримати належне кримінально-правове регулювання. Прийнятним кроком в цьому напрямку може стати внесення до КК норми, яка би надавала суду право у випадку неможливості призначення засуджений особі покарання певного виду, передбаченого в санкції Особливої частини КК, призначити більш м'який вид покарання. І лише у випадку, коли будь-який більш м'який вид покарання також не може бути призначений вирішувати питання про звільнення такої особи від покарання, визнавши таку підставу як окрему підставу в ст. 74 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова Т.А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т.А. Денисова. Запоріжжя : КПУ, 2007. 228 с.
2. Махінчук В.М. Адекватність кримінального покарання як філософсько-правова проблема : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. К., 2002. 222 с.
3. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 332 с.
4. Антипов В.В. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання / В.В. Антипов, В.І. Антипов. Атіка, 2004. 208 с.
5. Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. Х., 2007. 222 с.
6. Письменский С.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ. 2014. 562 с.
7. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 № 7 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>
8. Постанова ККС ВС від 12.12.2023 у справі № 522/7892/22 (№ в ЄДРСР 115713307). URL: <https://precedent.ua/115713307>
9. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»: Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>
10. Постанова ВС від 01.06.2021 у справі № 373/3768/13-к (провадження № 51-6336км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517621>
11. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 21.04.2025 у справі № 504/2444/23 (№ в ЄДРСР 126732556). URL: <https://precedent.ua/126732556>
12. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12.02.2025 у справі № 522/13734/22 (№ в ЄДРСР 125098736). URL: <https://precedent.ua/125098736>
13. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 01.08.2025 у справі № 761/13730/16-к (№ в ЄДРСР 129277475). URL: <https://precedent.ua/129277475>
14. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
15. Ухвала Одеського апеляційного суду від 29.11.2022 у справі № 523/17423/20 (№ в ЄДРСР 108009353). URL: <https://precedent.ua/108009353>
16. Постанова ККС ВС від 13.01.2021 у справі № 178/279/20 (№ в ЄДРСР 94194494). URL: <https://precedent.ua/94194494>
17. Вирок Миколаївського апеляційного суду від 13.03.2025 у справі № 484/4730/24 (№ в ЄДРСР 125830252). URL: <https://precedent.ua/125830252>
18. Кримінальне право України : підручник : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.

REFERENCES

1. Denysova, T. A. (2007). Pokarannia: kryminalno-pravovyi, kryminolohichniy ta kryminalno-vykonavchyi analiz [Punishment: Criminal-law, criminological, and penal analysis]. Zaporizhzhia, Ukraine: KPU.
2. Makhinchuk, V. M. (2002). Adekvatnist kryminalnoho pokarannia yak filosofsko-pravova problema [Adequacy of criminal punishment as a philosophical-legal problem] (PhD thesis, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).
3. Fris, P. L. (2005). Kryminalno-pravova polityka ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal-law policy of the Ukrainian state: Theoretical, historical, and legal issues]. Kyiv, Ukraine: Atika.
4. Antipov, V. V., & Antipov, V. I. (2004). Obstavyny, yaki vykliuchaiut zastosuvannia kryminalnoho pokarannia [Circumstances excluding the application of criminal punishment]. Kyiv, Ukraine: Atika.
5. Zolotaryov, A. I. (2007). Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti, pokarannia ta yoho vidbuvannia za zlochyyny u sferi hospodarskoi diialnosti [Release from criminal liability, punishment, and its execution for crimes in the sphere of economic activity] (PhD thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

6. Pysmenskyi, Ye. O. (2014). Teoretyko-prykladni problemy zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuvannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Theoretical and applied issues of release from punishment and its execution under the criminal law of Ukraine] (Doctoral dissertation, Luhansk State University of Internal Affairs, Luhansk, Ukraine).
7. Supreme Court of Ukraine. (2003, October 24). On the practice of sentencing by courts: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 7. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>. [in Ukr.].
8. Supreme Court of Ukraine (Criminal Chamber). (2023, December 12). Decision in Case No. 522/7892/22 (EDRSR No. 115713307). Retrieved from <https://precedent.ua/115713307>. [in Ukr.].
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2023, August 23). On amendments to the Criminal Code, Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on improving types of criminal punishment: Law of Ukraine No. 3342-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>. [in Ukr.].
10. Supreme Court of Ukraine. (2021, June 1). Decision in Case No. 373/3768/13-k (Proceeding No. 51-6336km20). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97517621>. [in Ukr.].
11. Kominternivskyi District Court of Odesa Oblast. (2025, April 21). Verdict in Case No. 504/2444/23 (EDRSR No. 126732556). Retrieved from <https://precedent.ua/126732556>. [in Ukr.].
12. Prymorskyi District Court of Odesa. (2025, February 12). Verdict in Case No. 522/13734/22 (EDRSR No. 125098736). Retrieved from <https://precedent.ua/125098736>. [in Ukr.].
13. Shevchenkivskyi District Court of Kyiv. (2025, August 1). Verdict in Case No. 761/13730/16-k (EDRSR No. 129277475). Retrieved from <https://precedent.ua/129277475>. [in Ukr.].
14. Navrotskyi, V. O. (Ed.). (2013). Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna: Pidruchnyk [Ukrainian criminal law. General part: Textbook]. Kyiv, Ukraine: Yurinkom Inter.
15. Odesa Court of Appeal. (2022, November 29). Ruling in Case No. 523/17423/20 (EDRSR No. 108009353). Retrieved from <https://precedent.ua/108009353>. [in Ukr.].
16. Supreme Court of Ukraine (Criminal Chamber). (2021, January 13). Decision in Case No. 178/279/20 (EDRSR No. 94194494). Retrieved from <https://precedent.ua/94194494>. [in Ukr.].
17. Mykolaiv Court of Appeal. (2025, March 13). Verdict in Case No. 484/4730/24 (EDRSR No. 125830252). Retrieved from <https://precedent.ua/125830252>. [in Ukr.].
18. Baulin, Yu. V., Borysov, V. I., Tyutyuhin, V. I., et al. (2015). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] (5th ed., revised and supplemented; V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysov, & V. I. Tyutyuhin, Eds.). Kharkiv, Ukraine: Pravo.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.09.2025
Дата публікації: 30.09.2025